

ha a közvetlen politikai szereplést nem vállalja is (ne feledjük: nagy csalódások és még nagyobb képzelt csalódások után van), a szellemi élet igen tevékeny, egyik irányadó résztvevője. Az irodalomban eléggé elhanyagolt, az új irodalomtörténeti szintézis IV. kötetében pl. nem is tárgyalt, pedig az Aranyéletműben kulcsfontosságú ekkori lírája megfelelő pontossággal érzékelteti, sok tekintetben szinte tükrözi 1860–61 társadalmi, politikai szellemi válságának Szabad György könyvéből élénk táruló mélységét és hullámozását, a jelzett történeti fejlődésmenet felfelé ívelő majd alászálló ívét. A *Reményinék*, a *Széchenyi emlékezete*, a *Rendületlenül*, majd a csúcspont: a *Magányban*, s végül a *Buda halála* (pontosabban az eposz kb. 1861 végétől alakuló koncepciója) — a művek e sora képezi a jelzett ballisztikus ívet. Éspedig két értelemben is. Részint objektíve, az eszmék, a koratmoszféra alakulását illetően. Amíg ugyanis a *Reményinék*, a *Széchenyi-óda*, a *Rendületlenül* a „reménnyé váló emlékezet”, a jövőbe vetett hit, a bizakodás, a nemzeti egységre való felszólítás versei, a *Magányban* már több ennél: az országgyűlés megnyitása körül keletkezett, 1861 tavaszának nagy feszültségeit tükröző vers, a korábbiakban hirdett elvont hiten, bizakodáson messze túllépve, a nemzeti küzdelem sikerének lehetőségét latolgatja, e lehetőség egyik alapját látva abban, hogy a magyarság ügye az európai haladás fő sodrába került, a magyar

kérdés ismét európai kérdés lett. (Zárójelben utalnánk arra a figyelemre méltó összefüggésre, hogy Aranynak ez a gondolata nem egyezik a Deák-csoport eszméivel — ugyanakkor viszont Telekiével és Madáchéval igen.) Részint szubjektíve, a lírikusi attitűd változásában megragadhatóan. A *Széchenyi emlékezete*, a *Rendületlenül* a legnagyobb nemzeti költőtől igényelt s joggal elvárt programszerű retorikus buzdítás a hitre, helytállásra. Hiányzik azonban e versekből a szubjektivitásnak az a foka, amikor a költő a közösség, a nemzet sorsának alakulásához kapcsolja, tőle elválaszthatatlannak vagy éppen elválónak érzi saját sorsát. A *Magányban* eszmei és érzelmi dinamizmusa hangulati hullámozása azért is intenzívebb és hitelesebb az előbbieknél, mert benne észleljük és érezzük 1849 után először és utoljára a költő és közösség sorsának részleges, annyira óhajtott és már-már nem is remélt kapcsolódását. A *Buda halálának*, a *Mózes* e párdarabjának a tragikum, lefojtott lírája „visszafelé” tanúsítja, hogy csupán intermezzóról, de fontos intermezzóról volt szó ekkor, 1861-ben, Arany pályáján.

Szabad György 1860–61 korfordulójáról újszerű képet nyújtó történeti feldolgozása, reméljük, ösztönző erővel fog visszahatni a korszakkal foglalkozó irodalomkutatásra és Példája nyomán tanulmányok sorozata, majd szintetikus munka fog születni a eriodus irodalmi életéről, eszmei változásairól.

Rígó László

TÖRÖK GÁBOR: A LÍRA: LOGIKA

(József Attila költői nyelve). Bp. 1968. Magvető K. — Tiszatáj Könyvek. 293 l.

Nemzetközi viszonylatban felélenkült az érdeklődés az irodalmi mű elemzése iránt. Szaktudományoként hatalmas utat tesznek meg, alapvetően átalakulnak a módszerek. Nemcsak a nyelvtudományon, esztétikán belül, de a kettő határterületein is. Török Gábor könyve, vállalkozása ezt a hátteret idézi fel, — hiszen a „József Attila költői nyelve” alcím, a József Attila irodalom gyarapításán túlmenően, általános módszertani elméleti tanulságokat is ígér. Mire vállakozik, milyen eszközökkel kísérletezik, — mit könyvelhetünk el eredményeként?

Ő maga is vezérszólamként hangsúlyozza nyelv- és irodalomtudomány egymásra utaltságát, az „osztatlan filológia” szükségességét. Elsősorban nyelvészeti módszerekkel él, egzaktságra törekedve, — de „határátlépéseket” követ el, az esztétika területére is „betéved”. Kitérő célja: „a művészi üzenet áhitott teljessége felé, . . . közelebb” segítsen,

az „üzenethordozó versrétegek”-ből fejtsen föl újabbakat.

Három fő részre tagolódik a vizsgálat. Az első (15–109.) nyelvi elemzés, — nagyjából a hangtan, szótan, mondattan szerinti sorrendben. Második: stilisztikai fogalmakat használ (113–136.), végül pedig a komponálás, képrendezés, „versmagatartás” értelmezése a szerző egyéni felfogását tükrözi (143–225.)

Az általános nyelvészeti eszközökkel végzett analíziseknél egy-egy speciális aspektust emel ki, az általános kategóriák hálójával egy-egy sajátosan József Attilára jellemző jelenséget fog ki, s annak közelebbi megvilágítására koncentrál. Így a költői hangtan, rimek, ritmus nyomán „palato-veláris dallam” létezésének megállapításához jut. Szókincs-vizsgálatnál a tagadó elemeket, sajátos szerepüket emeli ki. Mondatkapcsolódásnál a jelöletlen viszonyítások, az asyndeton jelentő-

ségét hangsúlyozza. Benne a logikai többértelműség fölfejtésének eszközét látja, a kétpólúsosság, szembenállás és egység egyidejű érzékeltségének, a dialektikus képi gondolkodás nyelvi megjelenítésének elemzési lehetőségét. A kiemelés indokoltságát igazolja az, hogy egészen más oldalról, egy jelentős József Attila vers kitűnő, mély elemzéséhez éppen, szintén a jelöletlen viszonyítások fölfejtése bizonyult alkalmas kiindulópontnak. (Németh G. Béla: Az önmegszólító verstípusról.) Mondatrészeknél a minőségjelzők szerepét, gyakorlatiágát, fajtáinak viszonyait helyezi előtérbe.

Ez utóbbi résznél kezdődik néhány probléma fölvetődése, amely a kötet egészére is jellemző. Módszertani és tartalmi vonatkozásban. Előrebocsátja, világosan látja a részletes mennyiségi felmérések veszélyét, — elsősorban stíluskutatási statisztikákra hivatkozik —: „nehéz megtalálni a mennyiség és minőség... közti összefüggések rejtjelkulcsait.” Törekvése az, hogy ne öncélú mennyiségi adatgyűjtést végezzon, hanem minőségi, lényeges következtetésekre jusson a számok segítségével. Illetve — ugyanennek a másik oldala —: voltaképpen a statisztikák eszközül szolgáljanak irodalomtörténeti feltevések igazolásához. Ő József Attila jelzőinek számbavételét használja fel ily módon. Egyfelől: az évi minőségjelző-termelésből az impresszionista, expresszionista hatásra, majd szürrealizmusra következett (1922, 1923 — 26, 1926 — 29), az 1929-es csúcspól pedig műfaji okokra. (Utóbbi konklúziót többfelől megkérdőjeleznék: a „leíró és elbeszélő jellegű”, „ábrázoló leírás” meghatározásokat, s a szürrealizmustól való elválasztást is. De ez még más vonatkozásban is szóba kerül.) Másfelől: a megkülönböztető, kiemelő, s a kettő között átmenetet képviselő jelzők statisztikája alapján, gyakoriságukból a szemléleti, hangulati bőség áradását olvassa ki, — egyben a szubjektivitás erősebb érvényesülését (korai versek, 1926-os 29-es év termése), — ritkaságukból pedig a szemléleti hangulati elemek alárendelését az értelemnek (30-as évektől). „... arról adnak hírt, hogy a művészi egyéniség hogyan rendeli magát alá fegyelmezten a társadalminak, a közönségnek.” (103.) A megkülönböztető jelzők elszaporodásában, majd apadásában a költői eljárás konkrétizáló, illetve elvonatkoztató, — egyeditő, illetve általánosító tendenciáinak különbségeit, annak nyelvi nyomait látja. Kiemeli: „A költő... a szürrealista szakaszban használt legerősebben egyedített nyelvi anyagot (1926).” — „Jelzi, hogy a művész elfordult az általános összefüggésektől, s főadatának saját szubjektuma egyediségének a kivetítését tartja.” (107, 108.) Ezen a ponton, úgyvéljük, többféle vulgarizálás történik, amely egyrészt a „nyelvi egyedités”, más-

részt József Attila „szürrealista szakaszának”, általában a szürrealizmusnak egyszerűsített felfogásából adódik, s a továbbiakban folytatódó tartalmi probléma. Idézett következtetések azt teszik vitathatóvá: e „minőségi” megállapítások, egyben lényegesek-e? Adnak-e új, lényeges felfedezést, illetve igazolnak-e számszerűen ilyen értelmű feltevést? Vagy inkább szimplifikálásra csábítanak?

A szóképeknél — a stilisztikai részben — filozófiai, lélektani alapról indul, de nem tisztázza a filozófiai, lélektani és nyelvi aspektus egymáshoz való viszonyát, s így a „művészi irodalmi kép”, „szókép”, „megszemélyesítés”, „metafora” fogalmak különbségét, illetve hasonlóságát sem, pedig különösen a „kép” kifejezésre a továbbiakban is erősen támaszkodik. Egyelőre a megszemélyesítés kiemelésével elodazza ezt a kérdést. Jó érzékkel emeli ki, mint József Attila sajátos szóképét, frappánsan kapcsolja össze az elvontak anyagiasításának jelenségét az antropomorfizálás maximumaként a tagadó elemek minimumának jelentkezésével 1929 — 35-ben, különösen 1931 — 32-ben, s vele szemben az ellenpólusra mutat, amikor fordítva áll fenn a fenti arány: 1935 — 37-ben. Meggyőző benünket arról, hogy az ember és mindenség összhangjában való bizalom, proletárhumanizmus, — illetve e bizalom megrendülése tükröződik e nyelvi jelekben. A kiemelő jelzők szerepével való összekapcsolás, a megszemélyesítések fajtáinak taglalása, s a „dinamikusan” nevezett ág hangsúlyozása, szintén sajátos, belső összefüggésekre mutat találó módon.

Ez után kezdődik a harmadik, legegységesebb résznek nevezett két fejezet: a komponálásról és a „versmagatartásról”. Mindaz, ami az eddigiekben vitatható elemként szerepelt, itt sűrűsödik problematikussá. Előre kell bocsátanunk: országos, sőt nemzetközi útvesztők területére lép — zömmel itt történik — a már említett „határátlépések” —, s így a kötet egészének gyengéjét jelentő elméleti, fogalmi tisztázatlanság itt válik legsúlyosabbá. A komponálás fejezetben ilyen kényes kategória a „szerkezet” és a „kép”. Nem időzik a szerkezetnél általában, komolytalanul fölveti csupán, mi a viszonya a stílussal, — a „versszerkezet” mibenlétét keresi, s megállapodik abban, hogy „a versszerkezet vizsgálatának valójában a művészi képek viszonyára, arányaira, összefüggéseikre és az összefüggések módjára kell irányulnia”. (145.) Voltaképp az eddig bevált eljárásmodot követi: kiemeli lényegesnek látott vonatkozást, nyitva hagyva a kérdést, kimeríti-e ez itt pl. a versszerkezetet. Igen, de így — bár átsiklott vakmerően egy mélység felett — másik fölé ért, amit a „kép” reprezentál. „... az irodalmi kép nem azonos a szóképekkel, de nem azonos a leírás, az elbeszélés,

vagy a dráma alkotta képekkel sem: mindezek összességénél is sokkal tágabb kategória.” (i. h.) — De mi ez a „sokkal tágabb kategória”? — Ez nem derül ki. A „lírai szerkesztés”-nél panaszkodik az irodalomelmélet szükségzavására. Valóban, nem gazdag e tekintetben a szakirodalom, különösen a magyar nyelvű nem. Mégis, a felsorolt források még példaként sem képviselik, ilyen vonatkozásban sem „az irodalomelméletet”: Abramovics, Sík Sándor, Benedek Marcell. A felvetett kérdésekkel viták sűrűjébe jutott, ahol a filozófiai, lélektani, nyelvi, — nyelvi-lélektani stb. felfogások tanulságaival élni lehetne, óvakodni az eklekticizmustól, határozottan csatlakozni egyikhez vagy másikhoz, avagy határozottan kifejezni a különvéleményt. Ez nem történik meg Török Gábornál, csupán, — önkényesen összerakni, kikövetkeztetni lehet, hogy a képek „nyelvi megformálását” külső buroknak tekintik.) „A nyelvi vizsgálat... csak a formát, a képek formáját boncolhatja és elemezheti, tehát önmagában elégtelen.” — Mi tehát a nem külső, a nemcsak formai elem a képben? Ismét homályban marad. A tárgyalásmódból lehet arra következtetni, hogy ezt a belsőbb lényeket, a kép jelentését, tartalmát lélektani úton közelíti. Így a Humboldt, Herder, Hamann, Potyebnya nevéhez fűződő pszichológiai-lingvisztikai felfogás felé hajlik. További szűkítéssel a képek összefüggéseiből is kiemeli a képek kapcsolódásának néhány fajtáját. A térbeli, hasonlósági, oki stb. érintkezés alapján létrejövő képzettársításokból kiindulva, ezek vegyülésére hívja fel a figyelmet. Térbeliség szerint közel és távol váltakozását, időbeliségnél múlt-jelen-jövő időrendi változatait, logikai-lélektani címszó alatt pedig már a tágabban értelmezett „ellentét” elvét domborítja ki. Utóbbinál a társadalmivá tágított egyedi képeket, szerkesztésmódot, s a fordítottját jellemzi „kitágító”, és „visszaszűkítő” eljárásmodként. Ebben a tézis-antitézis-szintézis dialektikájára mutat, „egyedi és általános ellentmondásának feloldását a képiségben.” Azaz, ismét sajátos József Attila-vonást ragadott meg.

A „versmagatartás” fejezet rejti a legtisztázatlanabb kérdéseket, elsősorban alapfogalmi tisztázatlanságában. A címszó maga, s a mottók, bevezetés felhívják a figyelmet két lényeges különbségre. Egyrészt: a konkrét egyedi beszédhelyzetben létrejött nyelvi képződmények — és a lírai vers, mint nyelvi alkotás különbségére. Másrészt: a nyelvi alkotás és keletkezési körülményei különbségére. Utóbbinál újra kell hangsúlyoznunk: más tehát a vers „belső valósága” — így a benne megjelenő költői magatartás, lelkiállapot, ábrázolás, felhívás stb. —, mint a vers „külső valósága”: keletkezési körülményei, szü-

kebben, vagy tágabban értelmezve, — a költő versíráskor fölvetett póza, lelkiállapotától anyagi, társadalmi stb. helyzetéig. Hangsúlyozzuk, mert a „versmagatartás”, és a „vershelyzet” kifejezések és használatuk a tárgyalás során összemoszák ezeket a lényeges különbségeket. Pl. „nemcsak a képek tartalmát vesszük tudomásul, hanem azt is, hogy milyen lelki működésből fakadtak. Emlékezésből. A vershelyzet: merengő visszamemlékezés. (181.) Tehát: vershelyzetben a költő lelki helyzetét értjük, amelyből jakszad a vers — avagy azt, amely a versben megjelenik, nyelvi alkotássá válva. A versmagatartás: „kifejezés és fölhívás szövevénye” (217.) — tehát a versben megjelenő önkifejezés és fölhívás? (a versbeli ábrázolástól megkülönbözteti a szerző, mintegy tárgyi illetve alanyi síkját az alkotásnak.) Ugyanakkor viszont kiderül, hogy a valóságos, versen kívüli közönséghez, az általában, etikailag értelmezett magatartáshoz is szorosan hozzákapsolja (192., 206., 210. stb.), azaz nem egyértelmű a fogalom, nem foglalja magában a leszögeztet, lényeges megkülönböztetést. Hol c s a k a versbeli összefüggésekről van szó (felhívás, valószerűtlen felhívás, versből való „kibeszélés”: kései felhívás), — hol pedig a két sík váltogatásáról (költő és képei, vers címzettje, költői szerepjátszás kérdéseinél). Így a részletekben, az általános: beszélő és valóság, emberi magatartás, köznyelvi ábrázolás, kifejezés, felhívás a párhuzamokban nem különül el, nem domborodik ki a nyelvi alkotás specifikuma, még kevésbé József Attila nyelvi alkotásainak sajátossága — ebből a szémszögből. Kétes értékű információkat kapunk, mert tisztázatlan a lényeges összefüggésekben elfoglalt helyük.

Az utolsó fejezet próba-elemzéseinél mindig a versek sajátosságaiból indul ki, s azok szerint alkalmazza együttesen az új eszközöket szépen, meggyőzően. Itt csak részletkérdésekben merülhetnek föl ellenvetések. Ehelyett az egész kötet mérlegét keressük.

Az utóbbi taglalt hibák főleg itt, a későbbi fejezetekben kerülnek előtérbe, — de sajnos rányomják bélyegüket csaknem minden részre. Az elméleti megalapozatlanság, források helyett késői feldolgozásokra való hivatkozás, határozott fogalmak — még inkább — azok rendszerszerű megvilágításának hiánya felbukkan mindenütt (l. műfaji kérdések 191., 194.). S voltaképp ez, a gondolati igényesség hiányzik a megfogalmazásból is, pontatlanságok felületességek jelentkezéséből. Példárá a szürrealizmus kezelése, vagy a szabad asszociáció szabadságának vitatásánál (jogosan) a sajátos szükségszerűségnek „tudatos művészi irányításra” való leegyszerűsítése (150.). Több ízben említés történik a szövegösszefüggés (kontextus) és beszédhelyzet (szituáció) szűkebb és tágabb értelmezéséről

(11, 178, 179.), míg végül mindkettőt a konkrét szövegösszefüggésen kívülre utalja. (228.) A konkrét vers konkrét kontextusa nem tartozik bele szervesen az összefüggésrendbe? Mindez csökkenti értékét.

Eredménye így is jelentős fölmérő munka, az, hogy a kötet nagy részében jó érzékkel

használja fel a mennyiségi adatokat József Attila sajátos vonásainak megragadására, — egyben példákat, ötleteket ad, használható szempontokat próbál ki általában a lírai nyelvi alkotás bizonyos rétegeinek fölfejtéséhez is.

Széles Klára

A KORUNK KÖLTÉSZETE

Válogatta: Bonyháti Jolán, Méliusz József, Szász János. A bevezetőt és a jegyzeteket írta: Szász János. Az előszót írta: Méliusz József. Bucurest, 1967. Irodalmi Könyvk. 662 1. (A Korunk irodalma, 1.)

Közismert tény, hogy a magyar szocialista irodalom több ágon fejlődött. Ezek közül, ha az egyedi és a részletjelenségektől eltekintünk, akkor is, legalább a következőket: a hazai, az emigrációban és a szomszéd államok területén kibontakozott törekvéseket kell megemlíteni. Igaz, egynemű tendenciák voltak ezek, ezért megítélésükben nem a különbség, hanem az azonosság, nem a széttagoltság, hanem az összetartozás a lényeges. Azonban az együttlátás, a szintézis természetének és eredőinek helyes értelmezése csak akkor lehetséges, ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy ezek a tendenciák különböző adottságok, feltételek és eltérő szellemi légkörben keletkeztek és fejlődtek. Ezek alakító formáló tényezők, és hatásukra nemcsak színeződtek az egyes törekvések, hanem az állandó kapcsolatrendszeren belül, az azonos eszmei telítettséget és társadalmi elkötelezettséget megőrizve — mint *A Korunk költészete* is példázta — önálló jellegű, külön vonással és kisugárzással rendelkező szellemi erőközpontokká váltak. Ez viszont azt jelenti, hogy a két világháború között a magyar szocialista irodalom egymást dinamikusan alakító, egyaránt befogadó és átadó, önálló életet élő, de egynemű részek szerves kapcsolatrendszere.

Mindebből magától értetődően következik, hogy az egy együttlátáshoz, az egységes folyamat értelmezéséhez, nélkülözhetetlen a részterületek külön kutatása. Kétségtelen, ebben a vonatkozásban már sokat tett az irodalomtörténetírásunk, de még keveset ahhoz, hogy minden értéket a maga helyén, és valóságos jelentőségének megfelelően tisztán lássunk. Erre pedig múltunk és hagyományunk megbecsülése is kötelez. De még inkább az, hogy a mai szocialista irodalmunk önmagáról, céljairól aligha alakíthat ki teljes képet, ha máig ható, a jelent is formáló előzményét, eredetét tárgyilagosan nem veszi számba.

Ez a gondolat és felismerés serkentette a romániai magyar írókat és irodalomtörténészeket arra a nagy jelentőségű vállalkozásra, amelynek célja a romániai magyar szocialista

irodalom múltjának eddiginél teljesebb feltárása és dokumentálása. A munka első szakaszában a Romániai Kommunista Párt szellemi vonzasköréhez tartozó *Korunk* több mint egy évtizedes terméséből négy kötetre tervezett válogatást kívánnak megjelentetni. Az első könyv: *A Korunk költészete* már a múlt év végén napvilágot látott. Ezt követi majd rendre: a *Korunk* prózairodalma, kritikája, publicisztikája és tanulmány-irodalma. A sorrenden talán lehet vitatkozni, de azzal mindenféleképpen egyet kell értenünk, hogy ezek a kötetek külön-külön, de együttesen is kiemelkednek az antológiák sorából, mert a hagyományörzés, a múltunk teljesebb látatása mellett, építőelemei lesznek a közgondolkodásnak és a mai szocialista irodalmunknak.

De egy kötet alapján, amely eddig megjelent, levonhatjuk-e ezt a következtetést? Nem tévedünk-e a szubjektivitás és a megérzések bizonytalan világába? Joggal vetődhetnek fel ezek a kérdések. Azonban minden aggály azonnal szertefoszlik, ha a *Korunk* irodalomtörténeti jelentőségét számba vesszük. Közismert tény, hogy a *Korunk* azoknak a lapoknak a sorába tartozott, amelyek nem egyik vagy másik irodalmi áramlat szócsövei voltak, hanem többet tettek ennél; az irodalom fősodrárt egyesítették; a szocialista irodalom műhelyei voltak. Ebben a vonatkozásban Szilágyi Júliával értek egyet, aki azokkal polemizál, (*Korunk* 1967. szeptember) akik a *Korunk* és írói körét, áramlatnak nevezik. Helyesen jegyzi meg; ez a lap, nem teremtett áramlatot. Többet tett ennél: „új korszakot nyitott a szocialista irodalom korszakát, amelyben több áramlat is megférhet egymás mellett, de amelyben egyetlen áramlat sem pótolhat”.

A *Korunk*, noha vidéken jelent meg, mégis az irodalom epicentrumában élt. De tegyük hozzá az élet epicentrumában is, és ezért fáziskülönbség nélkül, érzékenyen reagált mindazokra a társadalmi kérdésekre, amelyek a román, magyar és nemzetközi életet nyugtalanították. A lap célja bevaloltan is: „r-